

Katholieke Universiteit Nijmegen
Masters-studie Interreligieuze Spiritualiteit

SPIRITUALITEIT VAN HET HINDOEÏSME (MASP1202)

BOMEN EN BOS IN DE SPIRITUALITEIT VAN HET HINDOEÏSME

Cathrien de Pater
maart 2004

INHOUD

1. Inleiding: Centrale vraag	1
2. 'Heilige' bomen	1
2.1. Bronnen: zegels en teksten	1
2.2. Boomsorten met een bijzondere religieuze betekenis	2
2.2.1. Bodhi-bomen: bomen van de verlichting	2
2.2.2. Ashwatta, pipal, plaksha, of bo (<i>Ficus religiosa</i>)	2
2.2.3. Banyan, nyagrodgha (<i>Ficus benghalensis</i>)	3
2.2.4. Asoka, ashok (<i>Saraca indica</i>)	4
2.3. Recapitulatie: bomen in het hindoeïsme	4
3. Bossen	5
3.1. Begripsbepaling	5
3.2. Bossen in enkele oude Hindoe-teksten	5
3.3. Volksbewegingen: De Chipko-beweging: 'hugging the trees'	6
4. Slotwoord	7
Literatuur	8
Annex 1. Bosoppervlak en bevolking in India	9

Verantwoording van de inhoud

Dit is de weergave van een presentatie die ik op uitnodiging van de vakdocent, Dr. P.J.C.L. van der Velde heb gehouden op 17 april 2004 in de collegereeks Spiritualiteit van het Hindoeïsme. Doel was om kennis vanuit mijn eigen vakgebied, de bosbouw, in te brengen in de stof van het college. Dit betekende een dubbele opdracht: ten eerste moest ik mijn medestudenten nieuw en voor het vak relevant materiaal aanbieden, en ten tweede moest ik mijn eigen kennis op het gebied van spiritualiteit uitbreiden, want daarop word ik tenslotte afgerekend. Voor het eerste had ik gemakkelijk gebruik kunnen maken van mijn werkstuk voor het vak Inleiding Hindoeïsme, *Hindoeïsme en Ecologie*, maar vanwege het tweede heb ik geprobeerd om zo min mogelijk in herhaling te vallen. Waar dat wel gebeurd is - bijvoorbeeld bij de *Shastra's* en de Chipko-beweging, onderwerpen waar je niet omheen kunt als je over bos en Hindoeïsme spreekt - heb ik zo veel mogelijk de spirituele aspecten benadrukt. Maar in het Hindoeïsme zijn deze nu eenmaal moeilijk van de praktijk te scheiden.

Verantwoording van de wetenschappelijke namen

Zowel de alfa- als de betawetenschappelijke literatuur over Zuidaziatische planten vertoont een grote variatie in het gebruik van taxonomische synoniemen en spelling van wetenschappelijke namen. Waar mogelijk zijn in dit werkstuk de benaming en spelling toegepast zoals aangegeven in het naslagwerk van Mabberley (1996), ook als de bronnen anders vermelden. Ik heb echter de auteursnamen, die eigenlijk ook deel uitmaken van de wetenschappelijke naam, weggelaten om de leesbaarheid te vergroten.

Foto voorpagina: Zegels van Mohenjodaro (3e-4e mill. vC) met duidelijk te onderscheiden pipal-boom (*Ficus religiosa*). Bron: Gupta, 1971 (Plate I).

© Cathrien de Pater
studentnr. 0144371
info@centerforce.nl

Inleiding: Centrale vraag

In alle religies van deze wereld spelen bomen en bossen een meer of minder belangrijke rol. In 'het' hindoeïsme treedt deze rol echter mogelijk nog meer op de voorgrond dan elders: in de mythologie, de rituelen, het wereldbeeld, kortom, in alle aspecten. En omdat 'het' hindoeïsme een orthopraxe religie is, heeft de religieuze rol van bomen ook een praktische betekenis, als is die niet eenduidig. In deze presentatie wil ik deze rol verkennen aan de hand van de volgende vragen:

1. Hoe kijkt 'het' hindoeïsme aan tegen bomen en bos?
2. Wat is de relatie met de spirituele praktijk van Hindoes?
3. Wat is de relatie met de dagelijkse werkelijkheid?

Ik schreef 'het' omdat 'het' hindoeïsme, zoals we weten, een conglomeraat is van zeer uiteenlopende stromingen. De vraag hoe de rol van bos en bomen varieert per stroming moeten we kortheidshalve even laten zitten. Wel wil ik onderscheid maken tussen individuele bomen¹ en bossen als geheel. Het waarom zal hopelijk hierna duidelijk worden. Tenslotte een waarschuwing: er is zó veel literatuur dat ik onmogelijk volledig kan zijn. Ik beperk me dus tot de voornaamste 'highlights'.

'Heilige' bomen

2.1. Bronnen: zegels en teksten

De verwijzingen naar bomen in de Indiase literatuur zijn al oeroud. Het zegel van Mohenjodaro uit het 3e-4e millennium v.C. (zie voorpagina) duidt al aan dat men toen al goed kon observeren. We herkennen hier zonder moeite een pipalboom, *Ficus religiosa*.

Ook uit de vedische literatuur blijkt op veel plaatsen een grote kennis van bomen en planten. In de Atharvaveda worden planten en bomen genoemd vanwege hun genezende werking en het uitdrijven van demonen. Dit is uitgewerkt in de Ayurveda, de bron van de Ayurvedische geneeskunst, en de Brkhsayurveda waarin bescherming van gewassen tegen plantenziekten beschreven staat. Nog heden ten dage worden de recepten hieruit door boeren in Zuid-India gebruikt. Er is nu weer onderzoek naar deze praktijken gaande vanuit onze interesse van de biologische landbouw, onder andere met Nederlandse financiering².

De Brhad-Aranyaka-Upanishad beschrijft een dispuut tussen Yajnavalkya en brahmanen. Om zijn standpunt over het Brahman kracht bij te zetten, legt eerstgenoemde in een gedicht de gelijkenis uit tussen de *purusha* en een boom: huid = bast, bloed = sap etc. De *purusha* is eeuwig, net als een geveld boom die opnieuw uitloopt. Maar de mens is als een boom die met wortel en al wordt uitgeroeid: "eenmaal geboren wordt hij niet wedergeboren"³.

Ook in de Purana's vinden we veel over bomen, vooral aanwijzingen over het planten ervan. Zo beschrijft de Skanda Purana o.a. de aanleg van de *panchavati*, een replica van de tuin waarin Sita gevangen werd gehouden⁴. In de Matsya Purana plant Parvati een asoka-boom; gevraagd naar de verdiensten die dit oplevert, antwoordt ze: ".. een boom staat gelijk aan 10 zonen". De Agni Purana prijst de verdienste die voortvloeit uit de wijding van bomen en boomgaarden. Ook andere Purana's geven een schat aan informatie. Verder zijn de Tantra's, de Mahabharata, en de Mahakala Samhita belangrijke bronnen. In Nepal vinden we in de Nationale Archieven veel materiaal over bloemencultussen, bijvoorbeeld in de *Pushpa mala*, *Pushpa mahatmaya*, etc., en in Newari-literatuur⁵.

---

¹ De scheidslijn tussen 'bomen' en 'planten' is in de religieuze literatuur niet scherp te trekken. In de meeste opsommingen van religieuze planten zijn bomen in de meerderheid maar ook de lotus en de basilicumplant treden hier veelvuldig op. Ik richt me in dit verhaal op bomen maar zal een enkele plant niet geforceerd weglaten.

² Balasubramian et al., 2001; Bertus Haverkort (directeur COMPAS), pers. med.

³ Brhad-Aranyaka-Upanishad III-9:28, vert. Ali Beth (1977:57-58)

⁴ Sinha, 1979:32-33.

⁵ Majupuria & Josh, 1988:4

2.2. Boomsoorten met een bijzondere religieuze betekenis

2.2.1. Bodhi-bomen: bomen van de verlichting

Van de ontelbare boomsoorten met een religieuze betekenis kan ik hier alleen de allervoornaamste bespreken. In de eerste plaats zijn dit de bomen waaronder of waarnaast een heilige verlichting heeft bereikt, de zg. bodhi-bomen. De confusie over de naamgeving en soorten speelt ook hier, maar volgens Gupta (1971:1) zijn het de volgende:

- Asvatta/pipal (*Ficus religiosa*): de Boeddha Sakyamuni
- Nyagrodha/bor/banyan (*Ficus benghalensis*): Kasyapa muni
- Udumbara (*F. glomerata*): Kanaka muni
- Siris (*Albizia lebeck*): Krakuchhanda
- Asoka (*Saraca indica*): Vipaswi
- Pundarika/lotus (*Nelumbium speciosum*): de Rishi Sikhi

Het woord 'bodhi' betekent zowel 'verlichting' als de boom waaronder deze verlichting bereikt werd. (meestal *Ficus religiosa* of *F. benghalensis*). Koning Asoka had een meer wereldse verhouding met een Bodhi-tree. Welke boom dat was weten we niet precies, maar de vrouw van Asoka, koningin Tisyarakshita, dacht dat ze met Asoka's nieuwe maîtresse van doen had. Asoka stuurde zijn mooiste juwelen naar deze Bodhi toe, dus reden tot jaloezie bij de koningin. Ze huurde een tovenaars in om de rivale om te brengen. De tovenaars vond het wat vreemd maar ging toch aan het werk. Ze bond een zwarte draad rond de boom onder het uitspreken van mantra's, en de boom begon te verwelken. Als Asoka dat ziet, valt hij ter plekke flauw van ontzetting. Wat bleek: hij zag in de boom twee dingen:

- een mesokosmos waarin hij de Boeddha kon waarnemen;
- een identificatie met zichzelf en zijn hele koninkrijk.

Gelukkig beseftte de koningin haar fout op tijd en kwam alles toch nog goed⁶.

2.2.2. Ashwatta, pipal, plaksha, of bo (*Ficus religiosa*)

De pipal is wellicht de bekendste religieuze boom in Zuid-Azië en daarbuiten. Net als alle *Ficus*-soorten produceert ze melksap. Dit wordt geassocieerd met het moederlijke, en daarmee met vruchtbaarheid. Hierop zijn talloze rituelen gebaseerd. In Nepal wordt de pipal als 'vrouwelijk' beschouwd, de banyan (zie hierna) als 'mannelijk'. Ze worden samen aangeplant op strategische punten langs steile bergpaadjes, met een bankje eronder als welkom rustpunt (*chautara*). Vaak zorgt een welgestelde dorpeling voor financiering bij wijze van verdienste voor het hiernamaals⁷. In Orissa worden huwelijksceremoniën uitgevoerd voor de twee bomen⁸.

⁶ Strong, 1989:125 e.v.

⁷ Eigen waarnemingen in o.a. Ilam District, Oost-Nepal, 1983-85.

⁸ Gupta, 1971:53

De Asvatta wordt genoemd in de Baghavat Gita (15:1) en de Mahabharata (Pandava Parva Vol. IV). Hier wordt de boom omgekeerd voorgesteld. "Downwards and upwards are stretched its branches". De boom staat model voor het hele universum. Ze bestrijkt alle domeinen en heeft geen vorm, begin of einde. Misschien zijn de luchtwortels debet aan deze visie, of het feit dat vogels de zaden opeten en deze zo op de gekste plekken ontspruiten, op daken en zo. Of de bladeren, die altijd ruisen in de wind⁹.

Uiteraard is de Asvatta verbonden met de goden: afhankelijk van waar je bent wordt ze gezien als de woning of de belichaming van Brahma, Vishnu, en/of Siva, of ook wel van Lakshmi, en wordt op de corresponderende wekdagen vereerd. Verder wordt de boom als een Brahmaan gezien en als zodanig dagelijks gebaad en gekleed. De boom wordt ook met vuur en de vuurgod Agni geassocieerd, iets wat stamt uit Vedische tijden.

pipalblad met schildering van de Boeddha

Kalpa-vriksha, Besnagar, 2e E vC

2.2.3. Banyan, nyagrodgha (*Ficus benghalensis*)

De *Ficus benghalensis*¹⁰ is minstens even bekend en beroemd als *F. religiosa*. Hij heeft diverse namen in diverse talen die allemaal door elkaar lopen: Nyagrodha (Skt.), bor, akshay vat, bat, bo, vaibadha. Maar het is toch wel deze boom die bekend staat als de mythische Kalpa-vriksha of Kalpataru, de 'wish-fulfilling tree' met de gouden vruchten uit *Swarga*, de paradijselijke tuin van Indra¹¹, symbool voor overvloed, welvaart en geluk. Ook de banyan wordt een rol bij de verlichting van de Boeddha toegeschreven: na zeven dagen van meditatie onder de *Asvatta* van de verlichting zette de Boeddha zijn meditatie voort onder een *Nyagrodha*; daarna volgde nog een (niet met zekerheid bekende) derde boom.

Er zijn talloze godenverhalen met de banyan verbonden. Zo beschermde de boom Krishna in zijn jeugd en werd Vishnu onder een Banyan geboren. Volgens de Brahmana Purana vond de wijze Markandeya toevlucht in deze boom tijdens een zondvloed. In een ander Purana-verhaal kapte Satyavan een tak van een banyan en viel daarop dood neer. Hij werd echter gered door de grote devotie van zijn geliefde, Savitri, voor de boom.

Ook de banyan is een behuizing van de goden. Krishna en Shiva worden geacht er te wonen, vooral in bomen die voor tempels zijn aangeplant. Bomen langs wegen en paden huisvesten mindere godheden zoals deva's, yaksha's, kinnara's etc. Als men deze bomen kapt moet men op zijn minst een geit offeren. Wanneer men de boom beschadigt krijgt men voor straf geen zonen. De magie van de boom wordt ingeroepen als men wraak wil nemen op zijn vijanden.

De banyan is ook van grote praktische waarde. Zijn enorme kroon met zware bladeren biedt volop schaduw; sap, bast, bladeren en luchtwortels worden medicinaal gebruikt, en de vruchten - verwant aan onze vijgen - zijn eetbaar¹².

⁹ Gupta, 1971:51-52

¹⁰ syn.: *Ficus indica*. Dit is een oudere benaming die we soms nog tegenkomen.

¹¹ Majupuria & Joshi, 1988:24

¹² Majupuria & Joshi, 1988: 80-84

2.2.4. Asoka, ashok (*Saraca indica*)

Ook de asoka-boom is een bodhi-boom: de heilige Vipasvi bereikte onder deze boom de verlichting. De boom wordt ook geassocieerd met Boeddha Sakyamuni: volgens de Asoka-vadana werd deze geboren onder een asoka-boom, en niet onder een sal¹³ zoals elders gezegd wordt: een 'richtingsstrijd' onder bomenvereerders?

We zien in ieder geval vaak dat verschillende boomsoorten aan dezelfde mythen gekoppeld worden. Misschien komt dat doordat mythen en rituelen verder reizen dan het verspreidingsareaal van de bomen, en men dan in een nieuw gebied een bijpassende soort zoekt ter vervanging. Zoiets als wanneer Europeanen in de tropen de kerstspaar vervangen door plaatselijke soorten om kerstballen in te hangen.

Asoka-bloesem

De asoka wordt sterk met zinnelijkheid geassocieerd. Volgens de volkswijsheid schiet hij in bloei als hij wordt aangeraakt door een jonge, mooie vrouw. Ravana hield Sita gevangen in Ashokvan (asoka-bos) in de hoop haar liefde op te wekken¹⁴. Ook koning Asoka kan ervan meepraten. Hij had een tuin vol asoka-bomen waar hij graag met zijn harem vrouwen in wandelde. Door de prachtige geurende asoka-bloesem werd hij zo opgewonden dat hij ter plekke met zijn vrouwen wilde slapen. Maar vanwege zijn ruwe huid wilden de dames niets van hem weten. Ze lieten hem in slaap vallen en kaptten alle bloesemtakken af. Dat hebben ze geweten: de koning werd bij zijn ontwaken zo verschrikkelijk kwaad dat hij 500 vrouwen op de brandstapel ter dood liet brengen. Uiteraard gebeurde dit voor zijn bekeering.

2.3. Recapitulatie: bomen in het hindoeïsme

Bomen worden in het hindoeïsme gezien als de verblijfplaats van deva's, goden, voorouders etc. Ze kunnen ook incarnaties van goden en voorouders zelf zijn. Dat is overigens niet altijd gunstig: volgens Nelson (1998:67) worden bomen, planten en dieren in de Advaita-Vedanta gezien als reïncarnaties van zielen met slecht karma, symbolen van het lijden in *samsara*¹⁵. Bomen worden ook vanwege hun vorm geassocieerd met goden. Zo zijn alle bomen met driedelig blad het symbool van Shiva, hetgeen in allerlei cultusvormen tot uitdrukking komt. Verder verschaffen bomen producten, niet alleen voor profane doeleinden maar ook voor religieus gebruik: Hout voor beelden, brandhout voor offers en crematies (de soortenkeuze luistert vaak nauw), vruchten en bloemen gebruikt in cultussen, medicijnen etc. Voorts is het vereren en planten van bomen een manier om verdiensten te behalen. En tenslotte hebben bomen of delen ervan een belangrijke magische rol: ze kunnen het lot begunstigen, tegen kwaad beschermen, etc.

Antropologen hebben wel pogingen tot indeling gedaan, bijvoorbeeld in de volgende fasen:

- '*Animistic stage*': de boom is de manifestatie van de goddelijke energie, de boom de levens en boom van kennis van goed en kwaad;
- '*Representative stage*': de boom is de godheid of de behuizing van de godheid, geesten en/of voorouders. Het planten van bomen is daarom een goed doel.
- '*Symbolic stage*': delen van de boom vertegenwoordigen de boom of de godheid¹⁶.

Deze indeling is bruikbaar maar in werkelijkheid niet zo strak te hanteren. Bovendien suggereert de term 'stages' een godsdienstwetenschappelijk ontwikkelingsbeeld dat al lang achterhaald is.

¹³ Strong, 1989:125

¹⁴ Majupuria & Joshi, 1998:106-107

¹⁵ Nelson, 1998:67

¹⁶ Hastings (1954) in Majupuria & Joshi, 1988:19

3. Bossen

3.1. Begripsbepaling

Bossen zijn meer dan een verzameling bomen. Technische gezien vormen ze een systeem van een hogere orde, een *ecosysteem*. Dit systeem heeft een geografie, een *plaats*, een omgeving die een bepaalde sfeer heeft en waarmee mensen op een bepaalde manier om moeten gaan om het te onderhouden. 'Beheren' heet dit in vaktermen. Ook dit 'beheer' is in het Hindoeïsme religieus ingebed, zoals we zullen zien. Maar eerst even de Sanskriet- en Hindi-termen voor bos:

- *Van* of *Aranya* (Skt), *Ban* (Hi): wildernis, bos. Zijn bijna synoniem, met subtiële accentverschillen¹⁷:
  - *Vana*: 'overvloedig', 'dicht gewas';
  - *Aranya*: 'wild' (ook 'woestijn'), 'ver weg';
- *Jangala* (Skt), *jangal* (Hi): 'brushland' rond cultuurgebieden, dus kan ook 'dichtbij' zijn. Maar nog altijd het domein van tijgers en olifanten, ook als je er hout sprokkelt.

3.2. Bossen in enkele oude Hindoe-teksten

De Rigveda Boek X wijdt een hele hymne (Hymn 146) aan de Bosgodin *Aranyani*. Hieruit spreekt de gefascineerde verwondering voor het geheimzinnige boslandschap dat de Vedische mens moet hebben gevoeld¹⁸. Die dubbele gevoelens vinden we ook elders in de Indiase literatuur: Het bos als idyllische plek voor geliefden zoals Brindaban dat is voor Krishna en zijn gopi's; als schuilplaats en bron van levensbehoeften, vooral in tijden van schaarste; maar ook als oord van het onbekende, het griezelige en gevaarlijke; als woonplaats van allerlei enge wezens, natuurlijke en bovennatuurlijke, waartegen alleen *virya* (heldhaftigheid) is opgewassen. Zowel in de Mahabharata als de Ramayana is een 'forest book' opgenomen (resp. de *Aranyakanda* en de *Vanaparva*): dit verhaalt hoe de helden zich in ballingschap terugtrekken in het bos en zich daar voorbereiden op de grote strijd. In het bos nemen ze het op tegen monsters en ander tuig, maar ze beleven er ook de liefde en verwekken nageslacht. Het bos is een leerschool en een gistingsvat waarin belangrijke ingrediënten voor de latere apotheose gebrouwen worden. De hoofdpersonen komen er gelouterd en gesterkt uit tevoorschijn: ze hebben een transformatie ondergaan en het bos is daarvoor de beste omgeving. Niet voor niets zijn ook de Vedische 'Forest Books' (*Aranyaka's*) gesitueerd in bossen: geen betere plaats voor asceten om contact met de 'andere wereld' en spirituele verlichting te verkrijgen. Kortom, het bos is vooral een plaats van transcendentie en transformatie, en daarom 'heilig'.

Koningen hebben zo hun eigen relaties met bossen. Ten eerste kunnen ze er jagen - een mythisch thema dat veelvuldig een inleiding vormt op verstrekkende gebeurtenissen, zoals het verhaal van Pandu in de Mahabharata¹⁹ laat zien. Maar ook in andere opzichten is het bos een belangrijk element in de *Rajadharma*, de religieus gesanctioneerde koninklijke 'gedragscode' die de *shakti* van de koning verbindt met de welvaart van het land. Dit idee staan uitgewerkt in verschillende teksten van rond het begin van onze jaartelling. In de *Sukraniti* wordt een koninkrijk met een boom vergeleken: de koning is de wortel, de ministers vormen de stam, de bladeren zijn soldaten, de onderdanen zijn bloemen, enzovoorts. Zonder de wortel - de koning - kan het geheel niet voortleven. Net als een boom vormt de koning een verbinding tussen de aarde en de hemel. In die zin fungeert de koning als 'hoeder van de aarde', soms zelfs als haar 'echtgenoot' (*bhubhartr*)²⁰. In dit verband is de passage in de Mahabharata interessant waarin Krishna de pasgetrouwde Pandava's aanspoort om het koningschap op te vragen. Zijn argument is dat de aarde lijdt onder de gewelddadigheid van de mensen, en een rechtvaardige koning zou haar redding zijn²¹.

---

¹⁷ Lutgendorf, 2000:272.

¹⁸ zie mijn werkstuk voor Tekstlezing Hindoeïsme, De Hymne aan de Bosgodin in de Rigveda en de macht van taal (mei 2003).

¹⁹ Carrière, 1990:29-30.

²⁰ in de McGee, 2000:63.

²¹ Carrière, 1990:52-53.

De Shastra's vertellen hoe de koning zijn land moet regeren. Zo schrijft de Arthashastra het beheer voor van landbouw, bosbouw en mijnbouw, tot in groot detail. Maar het blijven *religieuze* teksten! Staatskunde en religie zijn hier nauw met elkaar verbonden. Bosbouw was een van de drie pijlers van de economie, een bron van staatsinkomsten, maar bomen waren ook 'voelende wezens' en bos was 'heilig'. Verantwoord beheer - dat we tegenwoordig kennen als 'duurzaam bosbeheer' - was dus al lang geleden religieus voorgeschreven. Het ging daarbij niet alleen om het *planten* van bomen, maar om de hele cyclus inclusief oogst.

Dit alles wil niet zeggen dat iedere koning de leer ook consequent in praktijk bracht. Ook in India is het bosoppervlak in de loop der eeuwen afgenomen, al vóór de komst van de Engelsen. Hoeveel dat was is niet bekend, al weten we wel dat de ontbossing in de koloniale periode sterk is versneld. Overigens is het tegenwoordige bosoppervlak na de 70er jaren stabiel gebleven op ca. 38 miljoen hectare. Het aangeplante areaal is zelfs gegroeid! De kaart in Annex 1 geeft het huidige bosareaal in India weer. De verspreiding ervan valt voor een groot deel samen met die van van tribale volken, de *adivas*²². De ontbossing is daarmee sterk verweven met de tribale problematiek in India. Maar ook met de plattelands-ontwikkelingsproblematiek: naar schatting zijn er van India's 300 miljoen 'armsten' ca. 200 miljoen voor hun overleven afhankelijk van bos. De overheid probeert nu door middel van 'Joint Forest Management' de bevolking bij het bosbeheer te betrekken, maar dit heeft nog heel wat voeten in de aarde²³.

3.3. Volksbewegingen: De Chipko-beweging: 'hugging the trees'.

In deze presentatie mag tenslotte de Chipko-beweging niet ontbreken. Nergens komt duidelijker naar voren hoe diepgeworteld de band is tussen mens en bos in India. Chipko ('hugging the trees') is in de jaren 70 en 80 tot boegbeeld uitgegroeid van de hedendaagse internationale milieubeweging. Maar de trend is al ver in het verleden gezet: vanaf de 15^e eeuw had de Bishnoi-sekte Rajasthan de bescherming van bepaalde bomen, de *khejri*-bomen (*Prosopis cineraria*) tot geloofsartikel verheven. Toen de Maharaja van Jodhpur in 1731 zijn personeel naar hun bos stuurde om hout voor zijn paleis te kappen, omhelsden vrouwen onder leiding Amrita Devi de bomen. Het werd een slachtpartij waarbij 363 mensen omkwamen. Nog altijd wordt dit drama door de sekte herdacht²⁴.

De Chipko-beweging ontstond in het Himalayagebied in Uttarakhand, Uttar Pradesh. Ze stoelt op een lange traditie van sociaal-economisch volksverzet tegen een overheidsbureaucratie die lokale rechten negeerde, niet optrad tegen sociale wanverhoudingen, en door lukrake uitgifte van hout- en harswinningscontracten de bodembescherming verwaarloosde waardoor zware overstromingen plaatsvonden. Van 1970-1973 werd een eerder opgerichte lokale ontwikkelingsorganisatie, de Dashauli Gram Swarajya Sangh (DGSS), actief tegen de houtkapconcessies in het gebied. Ze kreeg snel grote aanhang en boekte successen. De ongeremde houtkap stopte en de basis werd gelegd voor latere participatieve vormen van bosbouw ('community forestry', 'social forestry', 'adaptive management' etc.). Chipko werd nationaal en internationaal bekend, niet in het minst door de leider van de meest 'spirituele' stroming binnen de beweging, Sundarlal Bahuguna²⁵.

Wat waren nu de 'religieuze' elementen van Chipko, afgezien van de inspiratie door de Bishnoi-sekte? Ten eerste de Gandhiaanse invloed. Bahuguna had nauw contact met Gandhi's aangenomen dochter Mirabehn, die in de jaren 50 al actie voerde voor de bescherming en lokaal beheer van de Banj (eiken)-bossen in de Himalaya. Een andere Gandhi-volgeling, Saralabehn, was nog actiever en vestigde zich zelfs in het gebied. Ze richtte een milieu-organisatie op, plus een ontwikkelingsorganisatie die de *sarvodya*-filosofie in praktijk bracht. Veel toekomstige Chipko-activisten waren hiervan lid, en zodoende werden de Gandhiaanse idealen van lokale ontwikkeling, verzet tegen uitbuiting, en de *satyagraha*-

---

²² Deze groep betreft ca. 50 miljoen.

²³ Khare et al., 2000:24

²⁴ Weber, 1988: 89-94; James, 2000:507

²⁵ Er waren ook 'seculiere' stromingen, resp. een marxistisch geïnspireerde en een 'groene grassroots'-beweging.

methode (geweldloos verzet) op de jongere generatie overgebracht²⁶ en gecombineerd met modern milieubesef.

In de tweede plaats zien we religieuze elementen in de acties zelf. Religie was natuurlijk niet het enige motief, ook economische overwegingen en sociale rechtvaardigheid vormden drijfveren. Maar tekenend is dat de eerste geslaagde actie plaatsvond in een bos langs de route naar een heilige plaats, de Kedarnath-tempel. 'In no time' werd een massademonstratie georganiseerd en de geplande houtkap werd afgeblazen. Bij een volgende gelegenheid werden de mannen listig door de autoriteiten weggelokt, maar toen kwamen de vrouwen in het geweer. Hierdoor werd Chipko in de ogen van de wereldpers meteen een 'vrouwenbeweging', een iets te simplistische voorstelling van zaken. Maar feit is dat zowel mannen als vrouwen als argument voor hun verzet aanvoerden dat het bos de woning was van hun 'moeder', de aarde, en daarom niet verloren mocht gaan. Een dergelijk argument vond David Haberman veelvuldig terug in zijn onderzoek naar motivatie van de milieubeweging rond de vervuiling van de Yamuna-rivier²⁷.

Ook de aard van de acties sloot aan op bestaande religieuze tradities: naast het omarmen van bomen waardoor de beweging beroemd werd, hield men vastenacties in de bossen, las dagen- en nachtenlang voor uit heilige teksten, en voerde men de aloude gebeds- en offerrituelen voor boomverering uit. Vrouwen bonden gewijde draden om de bomen, zoals zusters dat bij broers doen op het *Raksha Bandhan*-festival²⁸. Wat betreft de teksten: sommige waarnemers namen aan dat men Baghavad Gita en andere antieke Sanskriet-teksten reciteerde. Maar hoe hadden ongeschoolde plattelandsvrouwen al dat zwaar filosofische Sanskriet kunnen begrijpen? De indoloog George James vroeg dit na bij Sunderlal Bahuguna. Deze benadrukte met klem dat bij de betreffende acties niet de Baghavad *Gita* werd geciteerd, maar de Baghavad *Katha*: oude godenverhalen met min of meer morele lessen voor het dagelijkse leven. Hier ging het specifiek om de levensverhalen van Krishna, die vol zitten met natuurelementen: zijn ontsnapping aan Kamsa over de Yamuna-rivier, Yasoda's kosmische visioen, de zonen van Kubera die nederigheid leerden door in bomen te veranderen, het inslikken van een bosbrand door Krishna, de berg Govadhana die hij optilde om de *gopi's* en hun koeien voor een storm te beschermen, en uiteraard ook zijn escapades met de herderinnetjes in het bos van Brindavan. Deze verhalen, reeds lang in het Garwhali vertaald, zijn erg populair in de bergen van Garwhal²⁹. Met dit voorbeeld zien we hoe mythische verhalen een inspiratiebron voor actie kunnen zijn en daarbij wellicht meer effect bereiken dan droge analyses of beleidsplannen.

4. Slotwoord

Zo komen we van de oude teksten via de Himalaya weer bij Krishna in Braj terecht. Met deze rondgang heb ik natuurlijk nog lang niet volledig antwoord gegeven op de drie vragen in het begin. Ik hoop echter iets te hebben laten zien van de meervoudige blik waarmee Indiërs tegen bomen en bos aankijken. Net zoals de mens volgens de yoga-leer van Patanjali uit diverse lichamen bestaat³⁰, kunnen we in bomen en bossen verschillende 'werkelijkheidslagen' zien. Bomen zijn niet alleen fysieke wezens die geëxploiteerd mogen worden, maar ook voelende wezens, persoonlijkheden met familierelaties, of zelfs goden. Bossen zijn zowel exploiteerbare 'natuurlijke hulpbonnen' als plaatsen van het 'heilige' waar eerbied gepast is. De mens in de juiste staat van emotie kan hierdoor de andere wereld betreden. Maar dat komt in het volgende werkstuk aan de orde.

---

²⁶ of het Gandhianisme een religie genoemd kan worden, was onderwerp van geanimeerde discussie op de recente International Conference for World Peace (ICWP) in Ahmedabad, 29/12/03-02/01/04. De overheersende mening was positief.

²⁷ Haberman, 2000:351; Haberman, 2003

²⁸ Weber, 1988:52

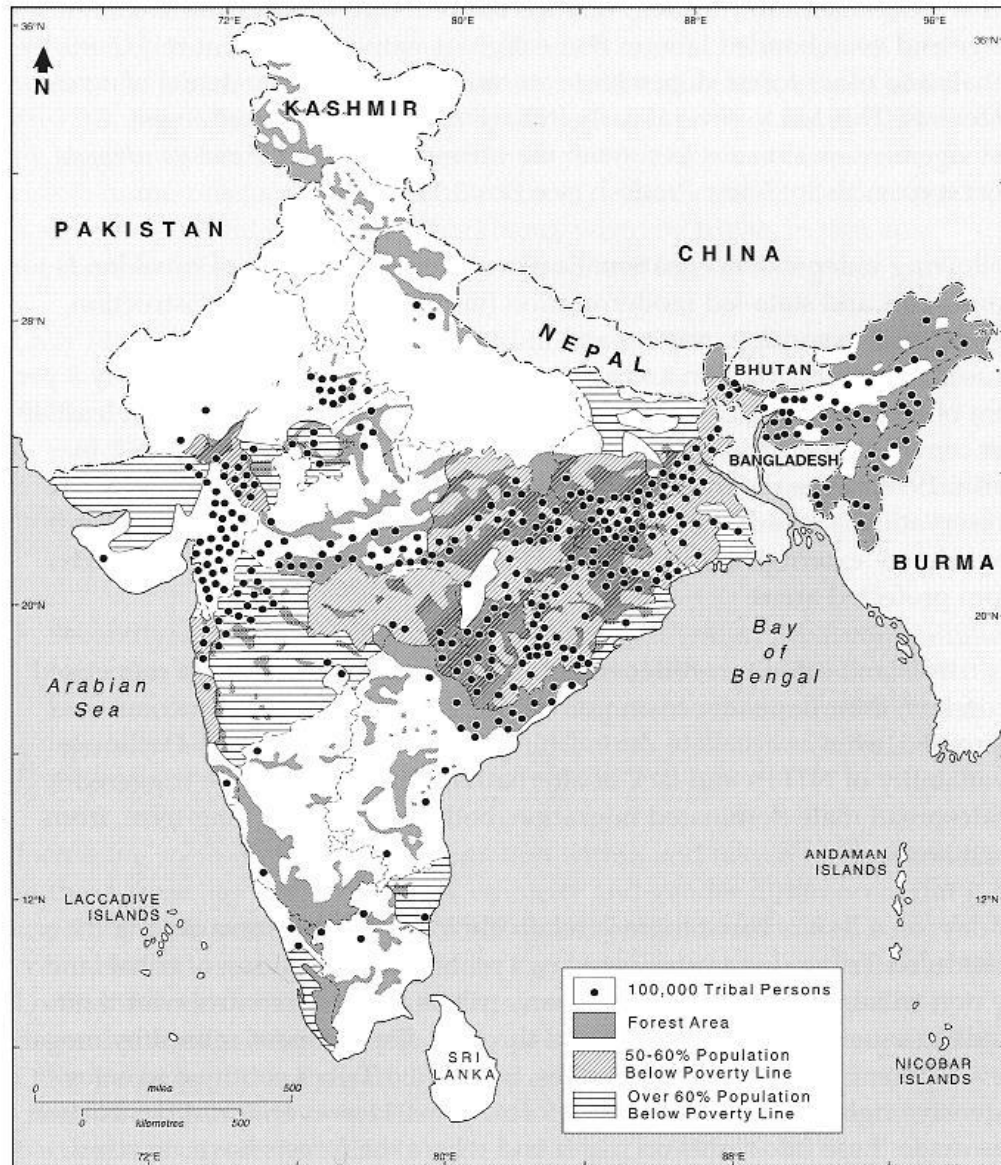
²⁹ interview van George James met Sunderlal Bahuguna op 24 juni 1998 (James, 2000:513-514).

³⁰ Anna Bjørndal, presentatie over yoga in cursus Spiritualiteit Hindoeïsme, 24-03-2004

Literatuur

- Balasubramian, A.V., K. Viyalakshmi, Sabhashini Sridhar & S. Arumasagamy, 2001. Vrksayurveda Experiments: Linking ancient texts and farmers' practices. In: *Compas Magazine Number 4*. Compas, ETC Ecoculture, Leusden, pp. 32-35.
- Beth, Ali (vert.), 1977. *Vier Upanishaden*. Meulenhoff, Amsterdam
- Carrière, Jean-Claude, 1990. *De Mahabharata*. Amsterdam: De Boekerij.
- Chapple, Christopher Key & Mary Evelyn Tucker (eds.), 2000. *Hinduism and Ecology; The intersection of earth, sky, and water*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Gupta, Shakti M., 1971. *Plant myths and traditions in India*. Leiden: Brill.
- Haberman, David L., 2000. River of Love in an Age of Pollution. In: Christopher Chapple & Mary Evelyn Tucker (eds.), 2000. *Hinduism and Ecology; The intersection of earth, sky, and water*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. Pp. 339-354.
- Haberman, 2004. *River Goddesses and strategies for Environmental Action*. Presentatie op ICWP Conference, Ahmedabad, december 2003-4. Ongepubl., zie samenvatting in mijn reisverslag India, Annex 3)
- James, George A., 2000. Ethical and Religious Dimensions of Chipko Resistance. In: Christopher Chapple & Mary Evelyn Tucker (eds.), 2000. *Hinduism and Ecology; The intersection of earth, sky, and water*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. Pp. 499-530
- Khare, A., M. Sarin, N.C. Saxena, S. Palit, S. Bathla, F. Vania & M. Satyanarayana, 2000. *Joint Forest Management: Policy, practices and prospects*. Policy that Works for Forests and People Series No. 3. World wide Fund for India, New Delhi & International Institute for Environment and Development, London.
- Mabberley, D.J., 1996. *The Plant-Book; a portable dictionary of the higher plants*. Cambridge University Press
- Majupuria, Trilok Chandra & D.P. Joshi, 1988. *Religious & Useful plants of Nepal & India*. Lashkar (Gwalior): M. Gupta.
- Nelson, Lance E., 1998. The Dualism of Nondualism: Advaita Vedanta en the Irrelevance of Nature. In: Nelson, Lance E. (ed.), 1998. *Purifying the Earthly Body of God; Religion and Ecology in Hindu India*. New York: State University of New York Press. Pp. 61-88.
- Sinha, Binod Chandra, 1979. *Tree worship in Ancient India*. London-The Hague: East-West Publications
- Strong, John E., 1989. *The legend of King Asoka; a study and translation of the Asokavadana*. Delhi: Motilal Banarsidass
- Weber, Thomas, 1989. *Hugging the Trees; the Story of the Chipko Movement*. New Delhi: Penguin.

Figure 2.6 Forests, tribals and poverty areas in India

Source: Poffenberger, McGean and Khare, 1996

Toelichting:

- Stipjes = tribale bevolking (hele rurale forest-dependent pop.: ca. 200 miljoen).
- Donkere vlekken: bossen (vooral in NO India, Western Ghats en Chhotanagpur Plateau in Orissa/Bihar/M.P.)

Bron: Khare et al., 2000: 25